

נר חנוכה ונרות המקדש

הגמרא במסכת שבת (כ"ב ע"ב) דנה בגדר מצות נר חנוכה, האם "הדלקה עושה מצוה", או "הנחה עושה מצוה". לכאורה, ההבנה הפשוטה היא שהדלקה עושה מצוה, שכן ההדלקה היא המעשה שעל ידו אנו מקיימים את המצוה בפועל, ומניין חידשה הגמרא את הגדר של "הנחה עושה מצוה"¹? ננסה לעיין במקורו של גדר זה כפי שעולה ממצות הדלקת הנרות במקדש.

נרות המקדש

הגדרת המצוה

כך מגדיר הרמב"ם את מצות נרות המקדש (הל' תמידין ומוספין פ"ג ה"י-י"ב):

דישון המנורה והטבת הנרות בבוקר ובין הערבים מצות עשה, שנאמר "יערוך אותו אהרן ובניו", והדלקת הנרות דוחה את השבת ואת הטומאה כקרבנות שקבוע להן זמן, שנאמר "להעלות נר תמיד".
 וכמה שמן הוא נותן, לכל נר חצי לוג שמן, שנאמר "מערב עד בקר", תן לו כמדה שיהיה דולק מערב עד בקר. ואין מחנכין את המנורה אלא בהדלקת שבעה נרותיה בין הערבים.

מהו דישון המנורה, כל נר שכבה מסיר הפתילה וכל השמן שבנר ומקנחו ונותן בו פתילה אחרת ושמן אחר במידה והוא חצי לוג, וזה שהסיר משליכו במקום הדשן אצל המזבח עם דישון המזבח הפנימי והחיצון, ומדליק נר שכבה. **והדלקת הנרות היא הטבתם.** ונר שמצאו שלא ככה מתקנו.

יש להבין את הגדרת המצוה, האם היא ההדלקה או ההטבה, שכן הרמב"ם כולל את שתי ההגדרות. הגר"ח הלוי דן בלשונות הרמב"ם בהלכה זו, וכך הוא כותב (בחדושו להל' ביאת מקדש פ"ט ה"ז):

¹ שאלה זו מתחזקת ממסקנת הגמרא (כ"ג ע"א), הלומדת ש"הדלקה עושה מצוה" מנוסח הברכה "להדליק נר של חנוכה". כיון שנוסח זה קדם לשאלת הגמרא, עולה השאלה על מקורו של גדר ההנחה. עוד יש לציין לרש"י, שהגדיר את שאלת הגמרא בצורה שיש לעיין בה. הגמרא הביאה את הדיון על גדר המצוה כבסיס להכרעה בשאלה האם מדליקים נר חנוכה מנר לנר: "אמר רב הונא בריה דרב יהושע: חזינא, אי הדלקה עושה מצוה מדליקין מנר לנר, ואי הנחה עושה מצוה אין מדליקין מנר לנר". על דברי הגמרא האלה כתב רש"י: "אי הדלקה עושה מצוה - אי המצוה של חנוכה תלויה בהדלקה מדליקין, כדאשכחן במנורה. ואי הנחה עושה מצוה - ועיקר מצותה תליא בהנחה. אין מדליקין מנר לנר - דהדלקה לאו מצוה היא כולי האי". הרי שהדגיש רש"י, שלמאן דאמר הנחה עושה מצוה, יש גם בהדלקה מצוה (מה שאין כן להיפך), שכן לא ניתן לומר שההדלקה כלל אינה חלק מן המצוה, ושוב אנו חוזרים לשאלה על מקורו של גדר זה.

והנראה מוכרח בדעת הרמב"ם, דסבירא ליה דכל עיקר הך מילתא דהדלקת הנרות אין המצוה בעצם מעשה ההדלקה, כי אם דעיקר מצוה הוא שיהיו הנרות דולקים תמיד, ובזה שהנרות דולקים הוא דהוי יסוד קיום מצוה זו, ועלה הוא דקאמר גם כן הרמב"ם ד"הדלקת הנרות היא הטבתן", רצה לומר דבמה שהנרות דולקים כהלכתן בהכי הוא דמיקיימא מצוה זו דהטבה, מה שאין כן עצם מעשה ההדלקה אינה שייכה לעיקר קיום מצוה זו. ועל כן לענין דין עבודה דינן חלוק, דהדישון ונתינת השמן דינם הוא דעצם מעשיהם הוא שייך לקיום מצוה זו, על כן הרי הם חשובין עבודה, מה שאין כן הדלקה דלאו בעצם מעשה ההדלקה הוא שמיקיימא המצוה על כן אינה בכלל עבודה.

הגדרתו של הגר"ח מבארת את לשונו של הרמב"ם באר היטב. המצוה היא שיהיו הנרות דולקים, ומצוה זו מתקיימת על ידי הטבת הנרות. זהו מעשה המצוה שהכהן חייב בו. ההדלקה איננה המצוה, אלא שבהדלקת הנרות מתקיימת מצוה הטבה - שיהיו הנרות דולקים תמיד. על דבריו של הגר"ח מעיר תלמידו בעל "אבן האזל" (שם):

והנה אף שבדברי הרמב"ם מבואר כדברי אדמו"ר (כוונתו לגר"ח הלוי), אבל אכתי צריך ביאור דמנא ליה להרמב"ם לומר כן, דהא בקרא כתוב: "בהעלותך את הנרות", ובשבת איתא בגמרא אקרא ד"להעלות נר תמיד" - "שתהא שלהבת עולה מאליה", ואם כן הפירוש "להעלות" הוא "להדליק", וכן תרגם אונקלוס על "בהעלותך" - "באדלקותך", ואם כן למה אין ההדלקה עיקר קיום המצוה.

אף שהגדרה ברמב"ם נכונה, וכך נראה שכתב הרמב"ם, יש להבין את מקורו של הרמב"ם להגדרה זו, המחלקת בין ההטבה להדלקה. בהמשך דבריו מוכיח בעל "אבן האזל" שאף מן הפסוקים עולה שההדלקה היא תכלית המצוה, אך הציווי לאהרן הוא על ההטבה. נראה, שמקורו של הרמב"ם הוא בדברי חז"ל, כפי שנראה בהמשך.²

מחלוקות הרמב"ם והראב"ד

נעיינ בשתי מחלוקות שבין הרמב"ם והראב"ד בענין הדלקת המנורה, ומתוכן עולה הגדרה במצוה זו. א. הדלקה בזר: כתב הרמב"ם (הל' ביאת מקדש פ"ט ה"ז):

² נראה דחוק מעט לומר שמקורו של הרמב"ם הוא בהבנת הפסוקים בלבד, ולא מדברי חז"ל, כפי שלמדו הם את הפסוקים, שכן אין הרמב"ם מחדש הלכות שלא מובאות בדברי חז"ל בלא שמציין זאת.

שחיטת הקדשים כשירה בזרים, אפילו קדשי קדשים... וכן הדלקת הנרות כשרה בזרים, לפיכך אם הטיב הכהן את הנרות והוציאן לחוץ, מותר לזר להדליקן.

והשיג על כך הראב"ד:

א"א, הפליג כשאמר מותר לזר להדליקן, אלא שאם הדליקן כשירות.

לדעת הרמב"ם יכול זר להדליק לכתחילה את הנרות, אם הוציאן הכהן לחוץ, ולפי הראב"ד אין זה לכתחילה, אלא שבדיעבד כשרה הדלקה זו.³

ב. **הדלקת נר מערבי:** נר מערבי, ממנו מדליקים את שאר הנרות במנורה. ומנין מדליקים את הנר המערבי אם מצאו שכבה? הרמב"ם כותב (הל' תמידין ומוספין פ"ג הי"ג):

נר מערבי שכבה אין מדליקין אותו אחר דשוננו אלא ממזבח החיצון,
אבל שאר הנרות כל נר שכבה מהן מדליקו מנר חבירו.

הראב"ד משיג על דבריו אלה של הרמב"ם:

א"א, נראה מדבריו שהוא עכוב לנר מערבי שלא להדליקו אלא ממזבח העולה, ואני אומר כשאמרו "מצאו שכבה מדשנו ומדליקין ממזבח העולה", מפני שלא היה במנורה נר דולק שכבר הטיב את כולה, והתורה אמרה "אש תמיד תוקד על המזבח" - אש שיש לו תמיד לא יהא אלא ממזבח העולה, **שלא יביא ממזבח הפנימי ולא מבית הכירים**, אבל בזמן שיש נר דולק במנורה ומצא המערבי כבה מדליקו מן הדולק, ומשנה שלימה היא: "נכנס ומצא שני נרות מזרחיים דולקים מדשן את השאר ומניח אלו דולקים במקומן שממנו מדליק המנורה בין הערבים, מצאן שכבו מדשן ומדליקן מן הדולקין ואחר כך מדשן את השאר", **אלמא כל היכא דאפשר מיניה וביה טפי עדיף.**

לדעת הרמב"ם הדלקת נר המערבי היא לעולם מן המזבח החיצון, אף אם יש נרות דולקים במנורה. לדעת הראב"ד הדין של הדלקה ממזבח החיצון נאמר רק כאשר כל הנרות כבו, שאז יש להביא מן המזבח החיצון ולא ממקומות אחרים, אך אם יש נרות דולקים במנורה, עדיף להדליק מהם.

³ מקורה של מחלוקת זו בדברי הגמרא ביומא (כ"ד ע"ב): "הדלקה לאו עבודה היא". פשט הגמרא בא לפטור זר שהדליק ממיתה, והרמב"ם מחדש שאף לכתחילה יכול זר להדליק אם הוציא הכהן את הנרות לחוץ.

דין נוסף שכותב הראב"ד ואיננו מובא ברמב"ם הוא הברכה על הדלקת נרות המקדש. בהל' ברכות (פי"א הט"ו) מבאר הרמב"ם את ההבדל בין ברכה "על..." כמו "על נטילת ידיים", לבין ברכה "ל...", כמו "לישב בסוכה":

נטל את הלולב מברך "על נטילת לולב", שכיון שהגביהו יצא ידי חובתו, אבל אם בירך קודם שיטול מברך "ליטול לולב", כמו "לישב בסוכה". מכאן אתה למד, שהמברך אחר שעשה מברך על העשיה. אבל נטילת ידיים ושחיטה הואיל וכדברי הרשות הן אפילו שחט לעצמו מברך "על השחיטה", ו"על כסוי הדם", ו"על נטילת ידיים". וכך הוא מברך "על ביעור חמץ" בין שבדק לעצמו בין שבדק לאחרים, שמשעה שגמר בלבו לבטל נעשית מצות הביעור קודם שיבדוק כמו שיתבאר במקומו.

על דברים אלה כתב הראב"ד:

קשה לי "על מקרא מגילה", ואם יאמר כל מצוה שהיא מדבריהם אומר "על", שהיא כעין רשות, קשיא לי נר חנוכה, ואולי מפני שאין לה קצבה שמהדרין מוסיפין וכן המהדרין מן המהדרין יותר, אי נמי מפני שזו הברכה הוקבעה על הנרות שבמקדש שהן של תורה לפיכך עשאוהו כשל תורה...

על פי הראב"ד הברכה על נרות חנוכה היא "להדליק", כיון שגם במקדש בירכו על המנורה "להדליק". הרמב"ם לא התייחס במפורש לנוסח הברכה על הדלקת המנורה, אך כפי שנראה לקמן, נראית דעתו שלא היו מברכים "להדליק"⁴.

"להעלות נר תמיד"

נראה, שיסוד מחלוקותיהם של הרמב"ם והראב"ד יתבאר על פי הגמרא בחגיגה (כ"ו ע"א):

משנה. כיצד מעבירין על טהרת עזרה, מטבילין את הכלים שהיו במקדש ואומרים להם הזהרו שלא תגעו בשלחן...
גמרא. תנא הזהרו שמא תגעו בשולחן ובמנורה. ותנא דידן מאי טעמא לא תני מנורה, שלחן כתיב ביה "תמיד", מנורה לא כתיב בה "תמיד".

היו מזהירים את הכהנים עמי הארצות שלא יגעו בשולחן ויטמאוהו, שכן אי אפשר להטביל אותו לטהרתו, בניגוד לשאר הכלים. כברייאת בגמרא מובא דין זה גם לגבי מנורה, והגמרא מסבירה שטעמו של התנא במשנה הוא שבשלחן כתוב "תמיד", ולכן אי אפשר להוציאו מן העזרה, ובמנורה לא כתוב "תמיד", ולכן אפשר להוציאה

⁴ מדבריו של הרמב"ם שהדלקת המנורה כשרה בור, וש"הדלקת הנרות היא הטבתם", ולפי הגדרתו של הגר"ח שההדלקה איננה המצוה, נראה שלא היו מברכים "להדליק".

מן העזרה כדי להטביל אותה לאחר הרגל. השאלה עולה מאליה, הרי גם במנורה כתוב "להעלות נר תמיד"? רש"י הרגיש בשאלה זו, וכך הוא כותב בפירושו לגמרא:

מנורה לא כתיב בה תמיד - כלומר תמידין האמורין במנורה לא תמיד יומם ולילה קאמר, אלא תמיד מלילה ללילה, כתמיד האמור בעולת תמיד ובחביתי כהן גדול, אבל ביום לא היה דולק, ד"מערב עד בוקר" כתיב, תן לה מדת השמן שיש בה כדי לידלק מערב עד בוקר, לפיכך כל היום אתה יכול לסלקה ולהטבילה, אבל תמיד האמור בשלחן תמיד יום ולילה הוא, דמשבת לשבת הוא ערוך עליו.

בכללי רש"י מובא, שכאשר רש"י כותב כלומר, פירוש הדבר שלשון הגמרא משובשת מעט, ויש לפרש אותה לא לפי פשטות לשונה⁵. כך אכן מפרש רש"י כאן. אין זה מדויק לומר שבמנורה לא נכתב "תמיד", שהרי נכתב, אלא יש להסביר ש"תמיד" שכתוב במנורה אין פירושו כפירוש "תמיד" שכתוב בשולחן. למילה "תמיד" יש שני פירושים. א. "תמיד יומם ולילה", כלומר, ברציפות, ללא הפסקה. ב. "תמיד" פירושו בתדירות קבועה, כמו קרבן התמיד, שאיננו מוקרב ללא הפסקה, אלא בתדירות קבועה, בכל יום.

על פי דברי רש"י, התנא שבברייתא, שסובר שגם את המנורה אי אפשר להוציא מן העזרה, מבין ש"תמיד" האמור במנורה עניינו רציפות, ובכל רגע צריכה המנורה להיות בעזרה עם נרותיה.

יתכן שמקור דעה זו הוא בדרשה המובאת בגמרא ביומא⁶ (מ"ה ע"ב):

"אש תמיד" למאי אתא, מבעי ליה לכדתניא "אש תמיד תוקד על המזבח לא תכבה" - לימד על מערכה שניה של קטורת שלא תהא אלא על המזבח החיצון. אש מחתה ומנורה מניין, ודין הוא נאמרה אש בקטורת ונאמרה אש במחתה ומנורה, מה להלן על מזבח החיצון אף כאן על המזבח החיצון. או כלך לדרך זו, נאמרה אש בקטורת ונאמרה אש במחתה ומנורה, מה להלן בסמוך לו אף מחתה ומנורה בסמוך לו, תלמוד לומר "אש תמיד תוקד על המזבח לא תכבה", "אש תמיד" שאמרתי לך לא תהא אלא בראשו של מזבח החיצון.

רש"י: "אש תמיד תוקד" למאי אתא - כיון דדרשת כל מוקדות דענינא. שלא תהא אלא על מזבח החיצון - דהאי קרא במזבח העולה כתיב. אש מחתה ומנורה - אש דיום הכפורים דלפני ולפנים, ואש דמנורה דהדלקת נרות דכל יומא, מניין שתהא ניטלת מעל המזבח החיצון. הכי גרסינן נאמר כאן אש בקטורת, דכתיב "יקטירנה", ואין הקטרה בלא אש. מה להלן בסמוך לו - במזבח החיצון הסמוך

⁵ ע"י במבי"ט ח"ב תש"ר ו"ג ובעוד ספרים.
⁶ ומקורה בספרא צו, פרשת א', פרק א', ט"ז.

לפנימי, שעליו הקטורת נקטר, אף מחתה ומנורה נוטל מן הסמוך לו
והוא מזבח הפנימי הסמוך למנורה ולפני לפנים. **אש תמיד - אש
שאמרתי לך בה "תמיד", והוא של מנורה, שנאמר בה "להעלות נר
תמיד".**

הגמרא שואלת⁷ מה בא ללמד הביטוי "אש תמיד" שנאמר במזבח החיצון, ולומדת
ממנו לאש של המנורה: "אש תמיד שאמרתי לך, לא תהא אלא בראשו של המזבח
החיצון". ומבאר רש"י שהכוונה לאש המנורה שנאמר בה תמיד, ואותה יש להדליק
מן המזבח החיצון⁸. כלומר, הגמרא משווה בין ה"תמיד" שנאמר במזבח, ל"תמיד"
שנאמר במנורה. במזבח מדובר על תמיד שברצף, ללא הפסקה כלל: "אש תמיד
תוקד על המזבח לא תכבה", ומכאן שגם התמיד שנאמר במנורה פירושו ברצף,
ומכאן מקור לתנא דברייתא לומר שאף את המנורה אי אפשר להוציא מן העזרה,
שכן עליה לדלוק "תמיד", ברצף, ולא רק "מערב עד בוקר".
כיצד ניתן לומר שהמנורה דולקת ברצף, הרי הנרות כבים לעיתים, ויש להיטיבם
ולתקנם? נראה, שזוהי משמעות הלימוד מן האש שעל המזבח. "אש תמיד שאמרתי
לך" - שתהיה דולקת במנורה - "לא תהא אלא בראשו של המזבח החיצון". במזבח
החיצון נמצאת אש התמיד של המנורה. יש לשמור על כך שנרות המנורה ידלקו
ברצף. כיצד עושים זאת? את הנר המערבי, שממנו מדליקים את כל נרות המנורה,
מדליקים מאש התמיד של המזבח החיצון הדולקת ללא הפסקה, ובכך הופכים את
אש המנורה ל"אש תמיד", רצופה ללא כל הפסקה.

ראינו בגמרא שתי הבנות לביטוי "תמיד" שנאמר לגבי מנורה. התנא במשנה
בחגיגה, מביין ש"תמיד" פירושו בתדירות קבועה. התנא שבברייתא שם, וכן בגמרא
ביומא, מבינים ש"תמיד" פירושו ברצף, ללא הפסקה כלל, וענין זה נשמר על ידי
האש שבמזבח החיצון.

מתוך כך ניתן לומר שיש שתי הבנות במהות הדלקת הנרות במנורה. אם התמיד
עניינו תדירות קבועה, הרי שבכל יום מתחדשת המצוה להדליק את הנרות. "אש
תמיד" פירושה שבכל יום מתמידים להדליק את הנרות. אולם, אם התמיד פירושו
ברצף, הרי שאין מצוה בהדלקת הנרות. המצוה היא לשמור על הנרות דלוקים,
ולצורך מצוה זו מדליקים את הנרות אם כבו, אך ההדלקה איננה מעשה המצוה,
אלא רק אמצעי לשמירת הרציפות של ההדלקה⁹.

⁷ סוגיית הגמרא עוסקת במספר המערכות שהיו על המזבח, ומציאת מקורם בפסוקים המתארים את הקרבת
העולה ושמירת אש התמיד במזבח (ויקרא ר', א'-ו'). הביטוי "אש תמיד" טרם נדרש בסוגיא, ואותו באה
הגמרא לדרוש כעת.

⁸ מכאן מקורו של הרמב"ם לכך שמדליקים את הנר המערבי רק מן המזבח החיצון, כפי שראינו לעיל (הל'
תמידין ומוספין פ"ג הי"ג).

⁹ ניתן לראות שתי הבנות אלו בתוס' ביומא (מ"ה ע"ב ד"ה "תמיד"). התוס' שואלים, למה לא עשו מערכה
נפרדת על המזבח החיצון בשביל המנורה, הרי צריך לקחת למנורה אש מן המזבח (כמו הקטורת)? ועונים, א.
שלא לוקחים למנורה גחלים מן המזבח, אלא רק מדליקים את הפתילות, ובשביל דבר מועט לא מסתבר

נראה ברור, על פי דברים אלה, שבזה שורש מחלוקת הרמב"ם והראב"ד. לרמב"ם "תמיד" שבמנורה הוא ברצף, ועל כן אין מצוה בהדלקת הנרות אלא שיהיו הנרות דולקים, ולראב"ד "תמיד" פירושו תדירות קבועה, ועל כן יש מצוה להדליק בכל יום.

מובן מדוע סובר הראב"ד שלכתחילה זר אסור להדליק, שכן ההדלקה היא המצוה, ולכן יש לעשותה לכתחילה בכהן. כן מובן מדוע ההדלקה ממזבח החיצון אינה צורת ההדלקה הרגילה של המנורה, שכן הראב"ד מבין שהלימוד של הגמרא מ"תמיד" של המזבח ל"תמיד" של המנורה אינו משהו את הגדר שבשתי המצוות, לומר שאף ה"תמיד" שבמנורה הוא ברצף, אלא רק מלמד דין, שניתן להדליק את המנורה מאש המזבח אם כבו הנרות שבמנורה. אין זה לימוד המחודש הגדרה במצוה, אלא לימוד של חידוש דין, ולכן אין הוא צורת המצוה, אלא נעשה בשעת הצורך. מובן גם מדוע פשוט לראב"ד שהיו מברכים "להדליק" בבית המקדש. הרי ההדלקה היא המצוה, ולכן כך ראוי לברך¹⁰.

הדלקת הנרות והטבתם בשיטת הרמב"ם

לשיטת הרמב"ם, ההדלקה איננה המצוה. המצוה היא שיהיו הנרות דולקים, כפי שהגדיר הגר"ת. מובן מדוע רואה הרמב"ם את ההדלקה מאש המזבח החיצון כצורת קיום המצוה שבמנורה, שהרי מעשה זה הוא המגדיר את המנורה כ"נר תמיד", שכן אש התמיד שבמנורה - נמצאת בראש המזבח. מובן גם מדוע מתיר הרמב"ם לזר להדליק לכתחילה, שכן ההדלקה איננה מעשה המצוה, ועל כן אין הדלקת הזר פוגמת בקיום המצוה. אף שאלת "אבן האזל", "מנא ליה להרמב"ם לומר כן", מובנת. מקורו של הרמב"ם הוא מן הגמרא ביומא, הלומדת ש"תמיד" שבמנורה הוא כמו "תמיד" שבמזבח, ולכן מובן שאין מצוה בהדלקה אלא בכך שיהיו הנרות דולקים.

אלא שענין ההטבה נותר עדיין קשה. על פי דברינו בשיטת הרמב"ם, יש להבין מדוע הגדיר שהטבת הנרות מצות עשה, הרי ההטבה רק מאפשרת את רציפות ההדלקה, ואם כן, אין היא מצוה אלא רק הכשר מצוה, והמצוה היא שיהיה הנר דולק, ובמה נשתנתה ההטבה מן ההדלקה, שאותה הגדיר הרמב"ם כמצוה?

הדברים יובנו על פי הגדרת עניינה של המנורה בבית המקדש.

בספר "בית ישי" להגר"ש פישר שליט"א¹¹ (ח"ב סי' קכ"ג) כותב:

לעשות מערכה נפרדת. ב. כיון שנאמר "תמיד", צריך אש הדולקת תמיד, וזו האש של מערכה גדולה. נראה, שהתירץ הראשון בתוס' מתאים להבנה ש"תמיד" שנאמר במנורה פירושו תדירות קבועה של הדלקה, והתירץ השני מגדיר "תמיד" כרצף, ודו"ק.

¹⁰ עי' "דבר שבמנין" על ספר המצוות להרמב"ם, מצוה כ"ה.

¹¹ מקור הדברים הוא בפירוש בעלי התוספות על התורה לפסוק (שמות כ"ה, ו'): "שָׁמֶן לְמִאֹר בְּשֵׁמִים לְשֶׁמֶן הַמְּשִׁחָה וְלִקְטֹרֶת הַפְּתִימִים", המופיע בתוך תיאור הדברים שנצטוו ישראל לתרום למשכן (שם, ג'ז'): "וְזֹאת הַתְּרוּמָה אֲשֶׁר תִּקְחוּ מֵאֵתֶם זָהָב וְכֶסֶף וְנַחֲשֵׁת. וְתִכְלֹת נְאֻרָגְמָן וְתוֹלַעַת שָׁנִי וְעִזִּים. וְעֵרַת אֵילִם מְאֻדָּמִים וְעֵרַת תְּחָשִׁים וְעִצֵּי שֵׁטִים. שָׁמֶן לְמִאֹר בְּשֵׁמִים לְשֶׁמֶן הַמְּשִׁחָה וְלִקְטֹרֶת הַפְּתִימִים. אֲבָנֵי שֹׁהַם וְאֲבָנֵי מִלֵּאִים

ומבואר מזה דקטורת ונרות הם חלק מצורת הבית... מיהו פשוט דמלבד הך בחינה שיש בקטורת ונרות שהם חלק מצורת הבית, יש בהן גם בחינת קרבן ועבודה, וכלשון הרמב"ם בהלכות תמידין ומוספין (פ"ג ה"י): "הדלקת הנרות דוחה את השבת ואת הטומאה כקרבנות שקבוע להן זמן".

כלומר, שתי בחינות יש במנורה. האחת, הרואה במנורה "חלק מצורת הבית", ששלמות בנין בית המקדש היא במנורה דולקת וקטורת מוקטרת, ואם כן הדלקת הנרות איננה עבודה אלא חלק מהשלמת צורת הבית, והבחינה השניה היא "בחינת קרבן ועבודה", המתחדשת מיום ליום, ככל העבודות הנעשות במקדש. אף במנורה יש שני חלקים. המנורה עצמה היא החלק הקבוע, שניתן להגדירו כ"חלק מצורת הבית", אך השמן שבמנורה מתכלה, והוא החלק המשתנה שבמנורה, ואינו חלק מצורה הבית. חידוש השמן המתכלה בכל יום, הוא בחינת העבודה שישנה במנורה, שכן חידוש השמן והשמירה על הנרות דולקים, הם העושים את המנורה לדולקת "תמיד". בקביעות המנורה יש חיסרון הנגרם מכך שהשמן איננו קבוע, אלא מתכלה בבערת הנרות, ומילוי חיסרון זה על ידי ההטבה, הוא הפעולה הנצרכת להתמדת המנורה, ולכן ההטבה היא המצוה. ההדלקה איננה מעשה המצוה, אלא רק המשך ההטבה, מתוך שמחדשים את השמן שבמנורה, מדליקים מחדש את הנרות, אך השמירה שיהיו הנרות דולקים תמיד נעשית על ידי ההטבה, המשלימה את חסרון ה"תמיד" שבשמן¹².

לְאִפְדֹּן לְחֶשֶׁן. וכתבו בעלי התוספות: "שמן למאור - תימה, שכל הפרשה בצרכי בנין חוץ מפסוק זה שהוא צורך שלחן גבוה, ואינו אומר חטים ללחם הפנים וכבשים לתמידין ועצים למערכה, ויש לומר ששלשתן צורך בנין הן, שמן המשחה שבו נמשחו ונתקדשו כל כלי המשכן, וקטורת נמי שכן דרך מלכים שמבשמים להם הבית קודם שיכנסו לתוכה, וכל שכן לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה, וכן מצינו שעל ידי הקטורת שכינה נראית, דכתיב 'וכסה ענן הקטרת', וכתוב 'כי בענן אראה'. ושמן למאור שכן דרך המלכים להדליק נר לפניהם קודם שיכנסו לבית, ואף על גב דלאו לאורה הוא צריך מכל מקום הוא כבוד של מעלה". מדברים אלה למד ה"בית ישי" את הגדרתו.

¹² בדברי אור החיים הקדוש יש משום נותן טעם לענין זה. בתחילת פרשת בהעלותך (במדבר ח', ב'), דן בדברי חז"ל האומרים שה' אמר לאהרן לאחר חנוכת המזבח על ידי הנשיאים "שלך גדולה משלהם, שאתה מדליק ומטיב את הנרות ערב ובוקר". ואומר האור החיים, לאחר שמביא דעות התנאים בשאלה האם הנרות היו קבועים במנורה או שהיה ניתן להוציאם: "ואני אומר, אילו הייתי שם הייתי מוכיח ודן לפנייהם מהכתובים דלא קביעי נרות, הראשון ממה שמצינו כשהזכיר כל פרטי מעשה המנורה, לא הזכיר פרט זה שעשה 'למול פני המנורה יאירו', שאם הנרות קבועים כשהזכיר המעשה חל זכרון הדבר, ועוד ראינו אחרת ממה שאמר הכתוב בפרשת במדבר (ד', ט') 'ולקחו בגד תכלת וכיסו את מנורת המאור ואת נרותיה ואת מלקחיה ואת מחתותיה ואת כל כלי שמנה', הרי זה מראה באצבע שאין הנרות קבועים, שאם לא כן הרי הנרות בכלל המנורה הם, ולא היה צריך לפורטם, אלא ודאי שאינם קבועים, ולזה הוצרך לפורטם כמלקחיה וכמחתותיה שהם בפני עצמם... וכפי זה נשכיל כוונת תשובת ה' לאהרן, כי אהרן היה מתאנח על חנוכת המזבח, והשיבו הקדוש ברוך הוא חייך שלך וכו', פירוש מעשה המנורה שמוריד הנרות ומניחן באוהל ומקנחם, וחוזר ובונה אותם מחדש ומדליקה, הרי הוא כל יום כעושה מעשה חדש, שמחנך הוא המנורה בכל הדלקה והדלקה". המנורה קבועה וקיימת, והנרות ובהם השמן אינם קבועים אלא ניידים. קביעות הנרות והשמן במנורה הנעשים בהטבת הנרות, הם ההופכים את המנורה לקבועה ודולקת "תמיד".

“הנחה עושה מצוה”

נראה, ששיטת הרמב"ם מאירה באור חדש את שאלת הגמרא “הדלקה עושה מצוה” או “הנחה עושה מצוה”.
 על פי הרמב"ם, יש שתי צורות שבהן ניתן לקיים את הדלקת נרות המנורה במקדש. ניתן להוציא את הנרות החוצה, ואז ידליקם זר, או שהכהן ידליק את הנרות בהיכל. בדברי הגר"ח (באותה הלכה שהוזכרה לעיל) מוסבר ההבדל המהותי שבין שתי הצורות:

ואשר יראה בזה לומר, דבאמת גם הרמב"ם סבירא ליה כן, דיסוד הך מצוה דהדלקת הנרות היא דוקא בכהן לכתחילה, אכן כל זה הוא במדליק בפנים, מה שאין כן בהוציאן לחוץ, דעצם מעשה ההדלקה בשעתה לא הויא עוד מעשה המצוה כלל, דמצותה דוקא בהיכל, וכיון שרק אחר כך כשהיא עומדת דלוקה בהיכל במקומה אז הוא דהוי קיום מצותה ודיניה, על כרחך ממילא דלא שייך מצות כהונה האמור בהדלקה רק כשמדליקה במקומה, אבל כשהוציאן לחוץ והדליקן בזה סבירא ליה להרמב"ם דמותר גם לזר להדליקן לכתחילה, כיון דאינה עוד בכלל הדלקת המנורה כלל.

כאשר המנורה בחוץ אין ההדלקה מצוה, שכן המצוה היא דוקא בהיכל, ולכן יכול גם זר להדליקה.

מה מגדיר את המצוה כאשר זר מדליק? הרי ההדלקה אינה המצוה, ולמרות שהדליק את הנרות, עדיין אין זה נחשב שהנרות דולקים, כיון שאינם במקומם. רק כאשר מניח הכהן את הנרות על המנורה, אז נעשית המצוה. הנחת הכהן היא העושה את המעשה למצוה, ובלשון הגמרא “הנחה עושה מצוה”.

כאשר הכהן מדליק את הנרות בהיכל, הרי שבעצם ההדלקה מסתיימת המצוה, ואין צורך בפעולה נוספת, ובמקרה כזה “הדלקה עושה מצוה”.

נראה, שהמקור לשאלת הגמרא האם הדלקה או הנחה עושה מצוה הוא בנר המקדש, ובהבנה שכיון שהמצוה היא שהנרות יהיו דולקים, ולא עצם ההדלקה, הרי שיש מצב בו הנחה היא שעושה את המצוה ולא ההדלקה, למשל כאשר זר הדליק. בחנוכה ציוו חכמים שידליק כל אחד מישראל נרות, זכר למקדש. כשם שבמקדש הדליקו הכהנים את המנורה, כך ידליקו עם ישראל - ממלכת כהנים וגוי קדוש - את הנרות במקדש מעט - איש בביתו¹³.

¹³ דברים אלה מבארים את יסודה של תקנת חכמים (שבת כ"א ע"ב): “מצות חנוכה נר איש וביתו”, שכן הבית הוא מקדש מעט, ונרות החנוכה הם הממשיכים את נרות המקדש גם בזמן הגלות. על כן נקבע מקום מיוחד להנחת הנרות “מזוזה מימין ונר חנוכה משמאל”, להדגיש כי נרות החנוכה, כמו המזוזה, הם חלק מצורת הבית הישראלי, כשם שהמנורה היא חלק מבית המקדש. בכך יוטעמו דברי הרמב"ם בתחילת פרשת בעלזתך (במדבר ח', ב'), לגבי דברי ה' לאהרן “שלך גדולה משלהם”: “ובלשון הזה מצאתיה במגילת סתרים לרבינו נסים שהזכיר האגדה הזו ואמר, ראיתי במדרש כיון שהקריבו שנים עשר שבטים ולא הקריב שבט לוי וכו', אמר לו הקב"ה למשה דבר אל אהרן ואמרת אליו, יש חנוכה אחרת שיש בה הדלקת הנרות

את המחלוקת "הנחה עושה מצוה" או "הדלקה עושה מצוה", ניתן להבין בשתי צורות, לאור הדברים שנאמרו.

א. השאלה היא האם תקנת נרות חנוכה כזכר למקדש באה כנגד הכהן המדליק את המנורה, או כנגד המציאות של זר המדליק. אם דומים אנו לכהן, בהיותנו ממלכת כהנים, הרי שכמו בהדלקת הכהן, אף אצלנו ההדלקה היא שעושה את המצוה. אולם אם אנו דומים לזר המדליק בחוץ, הרי שהמצוה נעשית בהנחת הנרות במנורה, כפי שראינו, ולכן גם בהדלקת נרות חנוכה, ההנחה היא שעושה את המצוה, והיא המגדירה את הנרות כנרות מצוה.

ב. ניתן לומר ששתי הדעות לומדות מהדלקת הזר את הנרות במקדש, שכן אנו זרים העושים זכר למקדש.

"הדלקה עושה מצוה": הדלקת נרות המקדש כשרה בזר, משום שלא זו עיקר המצוה. בנרות חנוכה הפכה ההדלקה למצוה. מעשים שבמקדש אינם מוגדרים כעבודה, ועל כן כשרים בזרים, הופכים למצוה כשהם נעשים על ידי עם ישראל כולו. דומה הדבר לשחיטה. שחיטת הקרבנות במקדש איננה חלק מהעבודה, ולכן כשרה בזר. אף על פי כן, לכלל ישראל השחיטה היא מצוה, המכשירה את הבשר באכילה, והיא מלמדת על היותנו "ממלכת כהנים"¹⁴.

הדעה ש"הנחה עושה מצוה" לומדת מהדלקת הנרות במקדש בצורה מלאה, וכשם שבמקדש ההנחה היא העושה את המצוה (כאשר זר מדליק), כך אצל עם ישראל כולו בנרות חנוכה¹⁵, ההנחה היא המצוה.

ואני עושה בה לישראל על ידי בנין נסים ותשועה, וחנוכה שקרויה על שם, והיא חנוכת בני חשמונאי, ולפיכך הסמיך פרשה זו לפרשת חנוכת המזבח עכ"ל". פירוש הדברים הוא, שחנוכת המזבח מונצחת ב"זר איש וביתו" שמתקיים בנרות חנוכה, המגדירים את צורת הבית הישראלי, בדומה לנרות המנורה.
¹⁴ בהל' באת מקדש (פ"ט ה"ו-ז), כתב הרמב"ם: "שחיטת הקדשים כשירה בזרים... וכן הדלקת הנרות כשירה בזרים, לפיכך אם הטיב הכהן את הנרות והוציאן לחוץ מותר לזר להדליקן". נראה, שהרמב"ם הדגיש, ששחיטת הזר והדלקת הנרות על ידי הזר עניינין שווה, ולכן כתב "וכן", והענין השווה הוא כדברינו, שדברים אלה אינם מוגדרים כמצוה במקדש, ובהופעתם בכלל ישראל הם הופכים למצוה המתקיימת על ידי כל אחד מישראל.

¹⁵ נראה, שהרי"ף הבין באופן שונה מחלוקת זו, שכן כתב (שבת י' ע"א מדפי הרי"ף): "ואמר רבא: הדליקה מבפנים והוציאה לחוץ לא עשה ולא כלום, מאי טעמא הכא נמי הרוואהו אומר לצרכו הוא דנקיט ליה", וכבר הקשו (עי' ב"ח סי' תרע"ה), שהטעם הובא בגמרא כתירוץ לדעה שהנחה עושה מצוה, אך לדעה שהדלקה עושה מצוה, כפי שפסק הרי"ף, אין צריך לטעם זה, ומדוע הביאו הרי"ף (ועי' ברמב"ם הל' חנוכה פ"ד ה"ט שהביא את הטעם רק למקרה של "היה תפוס נר חנוכה", ולא לדין "הדליקה בפנים והוציאה")? נראה, שהרי"ף למד ש"הדלקה עושה מצוה" ו"הנחה עושה מצוה" אלו גדרים שישנם רק בנרות חנוכה, ואינם במקדש, והראיה שלא הוזכרו כלל בחז"ל בקשר למנורת המקדש. במנורת המקדש ניכר לכל שאלו נרות מצוה, ואין צורך לעשות מעשה שיראה זאת, אך נרות חנוכה מדליק כל אחד בביתו, ולכן צריך להדגיש שהם נרות מצוה. "הדלקה עושה מצוה" פירושו שצריך להדליק בצורה שתראה שזהו נר מצוה, ולכן המדליק בפנים ומוציא את הנר הרי זה פסול, מכיון שניתן לחשוב שזהו נר שאינו של מצוה. זוהי הסיבה שבגינה ניתן לפסול הדלקת נרות בחנוכה. הסובר שהנחה עושה מצוה מבין, שכיון שבכל השנה יש נרות בביתו של האדם, הרי שרק הנחת הנרות במקום המיוחד לחנוכה - משום פרסומי ניסא - היא הקובעת שם מצוה לנרות.